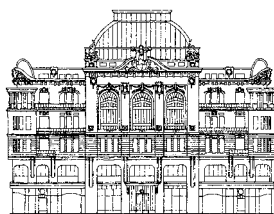

ЕКОНОМСКА КРИЗА: ПОРЕКЛО И ИСХОДИ

Зборник радова

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
DEPARTMENT OF SOCIAL SCIENCES
Economic Sciences Committee

ECONOMIC SCIENCES COLLECTION
Book XIV

ECONOMIC CRISIS: ORIGINS AND OUTCOMES

Proceedings
of the Conference
CRISIS: ORIGINS AND OUTCOMES
held at SASA on April 20, 2010

Accepted for Publication at the 10th Session of the Department of Social Sciences
of the Serbian Academy of Sciences and Arts, held on December 14th, 2010
after being reviewed by
Corresponding Member Časlav Očić, University Professors Oskar Kovač,
Mladen Kovačević,
Ljubomir Madžar, Blagoje Babić, Milovan Mitrović, Đorđe Popov and Rajko Bukvić

Editor
Academician
ČASLAV OCIC

BELGRADE
2018

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
ОДЕЉЕЊЕ ДРУШТВЕНИХ НАУКА
Одбор за економске науке

ЕКОНОМСКИ ЗБОРНИК
Књига XIV

ЕКОНОМСКА КРИЗА: ПОРЕКЛО И ИСХОДИ

Зборник радова
с научног скупа
КРИЗА: ПОРЕКЛО И ИСХОДИ
одржаног у САНУ 20. априла 2010. године

Примљено на 10. скупу Одељења друштвених наука
Српске академије наука и уметности 14. децембра 2010.
на основу реферата
дописног члана Часлава Оцића, универзитетских професора Оскара Ковача,
Млађена Ковачевића, Љубомира Маџара, Благоја Бабића,
Милована Митровића, Ђорђа Попова и Рајка Буквића

Уредник
академик
ЧАСЛАВ ОЦИЋ

БЕОГРАД
2018

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
ОДЕЉЕЊЕ ДРУШТВЕНИХ НАУКА
Одбор за економске науке

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
DEPARTMENT OF SOCIAL SCIENCES
Economic Sciences Committee

**ЕКОНОМСКА КРИЗА:
ПОРЕКЛО И ИСХОДИ**

**ECONOMIC CRISIS:
ORIGINS AND OUTCOMES**

Припрема
Љубица Танасковић

Layout
Ljubica Tanasković

Превод с енглеског
Александар Павић

English translation
Aleksandar Pavić

Штампа
Штампарија Издавачке фондације
Архиепископије београдско-карловачке
Краља Петра Првог 5, Београд

Printed by
Štamparija Izdavačke fondacije
Arhiepiskopije beogradsko-karlovačke
Kralja Petra Prvog 5, Belgrade

Тираж
200 примерака

Circulation
200 copies

©
САНУ, Београд, Србија

©
SASA, Belgrade, Serbia

САДРЖАЈ   CONTENTS

ТЕШКА ЈЕ ПРАЗНА ТОРБА (УМЕСТО ПРЕДГОВОРА)

Часлав Оцић

1

УВОДНА ИЗЛАГАЊА

INTRODUCTORY LECTURES

ВЕЛИКА ЕКОНОМСКА КРИЗА
И ДРЖАВНА ИНТЕРВЕНЦИЈА
У МЕЂУРАТНОЈ ЈУГОСЛАВИЈИ
Смиљана Ђуровић

7

THE GREAT ECONOMIC CRISIS
AND STATE INTERVENTION
IN INTERWAR YUGOSLAVIA
Smiljana Đurović

ГЛАВНИ ИЗАЗОВ СВЕТСКОЈ
ПРИВРЕДИ: ИСЦРПЉИВАЊЕ
„ЕВРОПСКЕ ВРСТЕ РАЗВОЈА“
Благоје С. Бабић

27

THE MAIN CHALLENGE TO THE WORLD
ECONOMY: EXHAUSTION OF THE
„EUROPEAN TYPE OF DEVELOPMENT“
Blagoje S. Babić

ИСТОРИЈСКИ ОСВРТ

HISTORY

ПРВЕ ТРИ БАНКАРСКЕ КРИЗЕ
У СРБИЈИ ДО 1914.
Биљана Стојановић

51

THE FIRST THREE BANKING CRISES
IN SERBIA BEFORE 1914
Biljana Stojanović

ЕКОНОМСКА ПОЛИТИКА
И КОНЈУНКТУРА У ЈУГОСЛАВИЈИ,
1919–1925.
Бошко Мијатовић

71

ECONOMIC POLICY
AND MARKET CONDITIONS
IN YUGOSLAVIA, 1919–1925
Boško Mijatović

АГРАРНА КРИЗА
У СРБИЈИ, 1925–1935.
Момчило Исић

91

AGRARIAN CRISIS
IN SERBIA, 1925–1935
Momčilo Isić

МЕЂУРАТНЕ ИНВЕСТИЦИЈЕ
У ЈУГОСЛОВЕНСКУ ИНДУСТРИЈУ

101

INTERWAR INVESTMENTS
IN YUGOSLAV INDUSTRY

И ХРВАТСКО-СЛОВЕНАЧКА ПРОПАГАНДА Слободан Вуковић	AND CROATIAN-SLOVENIAN PROPAGANDA Slobodan Vuković
ТЕОРИЈСКИ ОСВРТ	THEORY
ТЕОРИЈЕ КРИЗЕ – КРИЗА МОДЕРНИХ ТЕОРИЈА Александар Саша Гајић	115 CRISIS THEORIES – THE CRISIS OF MODERN THEORIES Aleksandar Saša Gajić
СВЕТСКА ФИНАНСИЈСКА КРИЗА Оскар Ковач	127 THE GLOBAL FINANCIAL CRISIS Oskar Kovač
МОГУЋИ УЗРОЧНИЦИ ГЛОБАЛНЕ ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ Љубомир Маџар	141 CONUNDRUM OF THE PRIME MOVERS OF THE GLOBAL ECONOMIC CRISIS Ljubomir Madžar
ЕКОНОМСКА КРИЗА: ПОУКЕ ЗА ЕКОНОМСКУ ТЕОРИЈУ И ПОЛИТИКУ Исидора Љумовић и Мирослав Н. Јовановић	159 ECONOMIC CRISIS: LESSONS FOR ECONOMIC THEORY AND POLICIES Isidora Ljumović and Miroslav N. Jovanović
ПАРАДИГМЕ ТУМАЧЕЊА И СТРАТЕГИЈЕ ИЗЛАСКА ИЗ КРИЗЕ 2008. Вера Вратуша	173 THE CRISIS OF 2008: PARADIGMS OF INTERPRETING AND STRATEGIES OF OVERCOMING Vera Vratuša
КРИЗА: НЕОЛИБЕРАЛНА ДИЈАГНОЗА – КЕЈНЗОВСКА ТЕРАПИЈА? Бранка Бујишић	193 CRISIS: NEOLIBERAL DIAGNOSIS – KEYNESIAN THERAPY? Branka Bujišić
СВЕТСКА ЕКОНОМСКА КРИЗА: ЈЕДНО ВИЂЕЊЕ Драгана Митровић	201 THE GLOBAL ECONOMIC CRISIS: ANOTHER VIEW Dragana Mitrović
САВРЕМЕНА ЕКОНОМСКА КРИЗА: „АУСТРИЈСКО“ ОБЈАШЊЕЊЕ Божо Стојановић	217 THE CURRENT ECONOMIC CRISIS: THE “AUSTRIAN” EXPLANATION Božo Stojanović
ИСТОРИЈСКИ УСУД КАПИТАЛИЗМА: КРИЗА КАО ПОСЛЕДИЦА НЕКОНТРОЛИСАНОГ РАСТА Борис Н. Кршев	231 LE DESTIN HISTORIQUE DU CAPITALISME: LA CRISE EN RAISON D'UNE CROISSANCE INCONTRÔLÉE Boris Kršev

С В Е Т	W O R L D
КРИЗА И/ИЛИ НЕНАУЧЕНЕ ЛЕКЦИЈЕ? Ђорђе Попов	245 CRISIS OR AN (UN)LEARNED LESSON? Đorđe Popov
ПОРЕКЛО АКТУЕЛНЕ СВЕТСКЕ ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ Хасиба Хрустић	259 ROOTS OF THE CURRENT GLOBAL ECONOMIC CRISIS Hasiba Hrustić
КРИЗА И КОНВЕРГЕНЦИЈА Живота Ђорђевић	275 CRISIS AND CONVERGENCE Života Đorđević
ФИНАНСИЈАЛИЗАЦИЈА КАО УЗРОЧНИК И МУЛТИПЛИКАТОР КРИЗЕ Рајко Буквић и Часлав Оцић	277 ФИНАНСИЈАЛИЗАЦИЈА КАК ИСТОЧНИК И МУЛТИПЛИКАТОР КРИЗИСА Райко Буквич и Часлав Оцич
НЕМОЋ МОНЕТАРНЕ ПОЛИТИКЕ У УСЛОВИМА СВЕТСКЕ ФИНАНСИЈСКЕ И ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ Ђорђе Ђукић	293 THE POWERLESSNESS OF MONETARY POLICY UNDER THE CONDITIONS OF THE GLOBAL FINANCIAL AND ECONOMIC CRISIS Đorđe Đukić
ГЕНЕЗА И ПОСЛЕДИЦЕ КРИЗЕ: ГЕОПОЛИТИЧКИ АСПЕКТ Драгомир Анђелковић	307 GENESIS AND CONSEQUENCES OF THE CRISIS: THE GEO-POLITICAL ASPECT Dragomir Anđelković
УЗРОЦИ ГЛОБАЛНЕ ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ И ЊЕНЕ ГЕОПОЛИТИЧКЕ ПОСЛЕДИЦЕ Горан Николић	327 CAUSES OF THE GLOBAL ECONOMIC CRISIS AND ITS GEOPOLITICAL CONSEQUENCES Goran Nikolić
ТРАНЗИЦИЈА И СРБИЈА	TRANSITION AND SERBIA
УЗРОЦИ ДУБОКЕ ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ У СРБИЈИ Млађен Ковачевић	339 CAUSES OF THE DEEP ECONOMIC CRISIS IN SERBIA Mladen Kovačević
ЕФЕКТИ КРИЗА У СРБИЈИ Снежана Грк	363 EFFECTS OF THE SERBIAN CRISIS Snežana Grk

СВЕТСКОСИСТЕМСКИ АСПЕКТИ КРИЗЕ И СРБИЈА Слободан Антонић	379	WORLD-SYSTEMIC ASPECTS OF THE GLOBAL CRISIS AND SERBIA Slobodan Antonić
АКТУЕЛНА СВЕТСКА ЕКОНОМСКА КРИЗА И ТРАНЗИЦИОНА РЕЦЕСИЈА: ИСКУСТВО СРБИЈЕ Властимир Вуковић	391	THE CURRENT GLOBAL ECONOMIC CRISIS AND THE TRANSITION RECESSION: SERBIA'S EXPERIENCE Vlastimir Vuković
ПОСЛЕДИЦЕ ПРОДАЈЕ ТЕЛЕКОМУНИКАЦИОНЕ ИНФРАСТРУКТУРЕ Александра Смиљанић	405	THE SALE OF THE SERBIAN TELECOMMUNICATIONS INFRASTRUCTURE Aleksandra Smiljanić
СРПСКО ДРУШТВО: КРИЗА, СУКОБИ, РАЗАРАЊЕ И ОПОРАВАК Милован М. Митровић	421	SERBIAN SOCIETY: CRISIS, CONFLICTS, DEVASTATION AND RECOVERY Milovan M. Mitrović
НЕДОСТАЦИ СИСТЕМА КАО ПРЕТЕЖНИ ИЗАЗИВАЧ ГЛОБАЛНЕ ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ (2007–2010) Маринко Бошњак	439	SYSTEMIC SHORTCOMINGS AS A PRIMARY CAUSE OF THE GLOBAL ECONOMIC CRISIS (2007–2010) Marinko Bošnjak
ПОСЛЕДИЦЕ ЗАКЉУЧИВАЊА СПОРАЗУМА О СТАБИЛИЗАЦИЈИ И ПРИДРУЖИВАЊУ СРБИЈЕ ЕУ Дејан Мировић	451	CONSEQUENCES OF THE STABILIZATION AND ASSOCIATION AGREEMENT BETWEEN SERBIA AND THE EU Dejan Mirović
ЕКОНОМСКА КРИЗА И ГЛОБАЛИЗАЦИЈСКИ РИЗИЦИ У БАНКАРСКОМ СЕКТОРУ СРБИЈЕ И РЕГИОНА Бранко Урошевић	459	ECONOMIC CRISIS AND GLOBALIZATION RISKS FACING THE BANKING SECTOR OF SERBIA AND THE REGION Branko Urošević
ЕКОНОМИКА ПОСТСОЦИЈАЛИСТИЧКОГ ЗДРАВСТВА Здравко Шолак	469	ECONOMICS OF POST-SOCIALIST HEALTH CARE SYSTEM Zdravko Šolak

ТЕШКА ЈЕ ПРАЗНА ТОРБА (УМЕСТО ПРЕДГОВОРА)

ЧАСЛАВ ОЦИЋ

ШТА ЈЕ КРИЗА?

Загорски сељак Мика Брезовачки 1931:

Каква је та година деветстотридесетпрва! [...]

Такве још није било! [...]

Госпон биљежник – ... – јели ви знате, кај је то криза? [...]

Криза – ... – то вам је, кад ја својег јунца десет пута терам на сејем, а немрем га продати! ... То се зове, бумо рекли, криза! То је моја криза, али то бу и опћинска криза, јер ја небум могел платити својих, бумо рекли, дажбаина! ...

Славко Колар, *Ми смо за љравицу*, Загреб 1936; приповетка „Криза“.

Мајко, зашто је хладно у нашој соби? – Јер нема угљена, сине. – А зашто нема угљена? – Јер тата нема посла. – А зашто тата нема посла? – Јер има превише угљена.

Иван Дончевић, *Људи из Шушњаре*, Загреб 1933.

Да ли простодушна народска (данас је у моди да се каже: популистичка) дефиниција кризе као економске микро-макро *инконјуреције* (огромних социјалних, психолошких и моралних трошкова) коју загорски сељак Мика Б. предочава *јосјон биљежнику* 1931. (у јеку Велике кризе) има универзално значење? Које, дакле, важи и за СЕКУ 2008.

Да ли Мајчин опис *нарушавања равнојтеже кайиџала и рада* које резултира кризом хиперпродукције представља опште – *џарадоксолошко* – објашњење феномена?

Да ли је криза циклички *јроцес* („логика историје“ *на делу*) или „линеарни“ „диктат“ (*јројект*), тј. историјски инжењеринг, „практични идеализам“ куденхоф-калергијевског типа у коме ће после сламања традиционалних друштава, у постхуманој будућности киборзи заменити Мику Брезовачког и Мајку.

Која је природа најновије глобалне кризе? Да ли је она традиционални конјунктурни феномен или специфична дотад незабележена (готово уникатна) структурна појава?

Да ли је у питању само максимална, али ипак људска, *aura sacra famae* (проклета пожуда за новцем) или много амбициозније претензије глобалних демијурга: стварање новог човека или – постчовека?

ТЕШКА ЈЕ ПРАЗНА ТОРБА

Та торба је рукопис зборника *Економска криза: порекло и исходи*. Последњих 6–7 година она је свом тежином притискала савест уредника овог зборника.

Почетком 2010. године у Кнез Михаиловој 35 – на иницијативу чланова Одбора за економске науке САНУ и чланова Друштва за привредну историју – др Смиљана Ђуровић, председница тог (тек основаног) Друштва, проф. др Благоје Бабић, Часлав Оцић, председник поменутог Одбора и научни саветник београдског Института за међународну политику и привреду, састали су се да усагласе нацрте образложења за разговора за округлим столом о светској економској кризи. Тада су не мали број економиста и већина политичара сматрали да је криза већ на издисају. Врло брзо, међутим, очекивања да ће та криза врло кратко трајати почела су да бледе: прва фаза оптимизма потопљена је таласом скепсе – криза се манифестовала као појава дугог трајања. Откуд сад тај (својеврсни) *neverendum*? На то су, поред осталог, требало да одговоре учесници расправе за округлим столом

на тему

ПОРЕКЛО И ИСХОД КРИЗА

Расправу је 20. априла 2010. године у САНУ организовао Одбор за економске науке САНУ у сарадњи с Друштвом за привредну историју у оквиру следећих тематских целина:

УВОДНА ИЗЛАГАЊА	СВЕТ
ИСТОРИЈСКИ ОСВРТ	КРИЗА, ТРАНЗИЦИЈА, СРБИЈА
ТЕОРИЈСКИ ОСВРТ	ЗАКЉУЧЦИ И ПРЕПОРУКЕ

После расправе учесници су имали на располагању месец дана да зголове саопштења за зборник радова који је требало да се појави под истим називом као и априлски скуп. У међувремену, Европска академија економских наука и Европски центар за мир и развој УН подстакнути динамичном и корисном априлском расправом у САНУ одлучили су да у октобру 2010. организују округли сто на тему

ЕКОНОМСКА КРИЗА И ЕВРОПСКА РЕШЕЊА?

као својеврсни продужетак и допуну априлског скупа одржаног под кровом САНУ. Овај скуп је требало да скрене пажњу на могућа европска решења глобалне економске кризе. Модератор априлског скупа је замољен да сачини тезе за разговор на овом скупу. Он је (инкорпоришући и тезе с априлског скупа, пре свега, онај део чији је аутор био Благоје Бабић) крајем априла 2010. то и учинио:

Тезе за разјавор на тему
ЕКОНОМСКА КРИЗА И ЕВРОПСКА РЕШЕЊА?

ПОРЕКЛО И ПРИРОДА КРИЗА

Феноменологија кризе/а
Друштвена и економска димензија
Природа економских поремећаја: рецесија, криза, депресија, ...
Криза хиперпродукције или криза хиперпотрошње?
Кризе тржишне привреде или кризе капитализма?
Универзалне карактеристике – макрорегионалне специфичности?
„Транзиција“ и криза

ПОГЛЕД УНАЗАД

Хронологија криза (привредне кризе у 19. веку; привредна криза 1920–1921. године, Велика економска криза 1929–1933. године; криза стагфлације 1970-их година; енергетска криза 1974; финансијска криза у САД 1987. године и њен одраз на светску привреду; привредна криза у Јапану 1990-их година и поуке за економску политику; Светска криза 2007/8–...): сличности и разлике у узроцима, последицама и антикризним мерама. Спонтани и „плански“ (?) карактер криза. Могу ли се данас извући неке поуке из ранијих кризних догађања?

ОБЈАШЊЕЊА КРИЗА – РАЗУМЕВАЊЕ ДАНАШЊЕ
СВЕТСКЕ ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ

Теорије привредних циклуса (неокласична школа, кејнзовска школа, марксистичка школа, аустријска школа)
Кондратјевљева теорија дугих таласа
Геокономско виђење економске кризе

УПРАВЉАЊЕ КРИЗАМА

Мере текуће (националне или макрорегионалне) економске политике
Улога међународних финансијских институција и геокономских блокова у управљању кризом
Ривалство или сарадња: аутаркија или светска привреда?

ИСХОД(И) КРИЗА

Криза и промене економско-социјалне структуре становништва
Политичке (глобалне и макрорегионалне) импликације економске кризе
Криза и (не)дељивост безбедности
Криза и интеграциони процеси у Европи

ПОГЛЕД УНАПРЕД

Путеви и методи опоравка од кризе
 Временски хоризонт(и) опоравка: кратак, средњи и дуги рок (монетарна, фискална
 и развојна политика)
 Једно и јединствено глобално решење?
 Макрорегионална („блоковска“) комбинована решења?
 Субевропска и евроазијска решења
 Европска решења у поређењу с америчком антикризном политиком, руским
 антикризним програмом и кинеском стратегијом превазилажења кризе
 Могући (европски) сценарији изласка из кризе (Европа 2020)
 Институционалне реформе и излазак из кризе
 Социјални субјекти динамизације будућег привредног развоја – главни чиниоци
 изласка из кризе

С обзиром на то да се врло брзо показало да нема услова за организовање (међународног) октобарског скупа, модератор априлског скупа узео је слободу да свим учесницима тог скупа пошаље и тезе за планирани октобарски скуп, као својеврсни подсетник, али и путоказ, којим се унеколико проширују и разбоковавају првобитни оквири зборника зацртани горе наведеном шестоделном структуром априлског скупа. То је имало врло позитивно дејство тако да се до краја 2010. на столу уредника зборника нашло тридесетак – редигованих и рецензираних – квалитетних радова, спремних за прелом и штампу.

Тада нико није није могао ни да сања и да ће и зборник о кризи упасти у кризу – кризу објављивања. Покушало да завлада ледено доба постистине, па је и овај наш зборник био жртва замрзавања. Чекање на штампање зборника ипак се није претворило у *neverendum*, тако да су повољне климатске промене у 2018. створиле прилику да се овај сада већ временски научноистраживачки подухват – издржавши на најбољи могући начин пробу времена – публиковањем приведе крају.

Насупрот томе, изгледа да су слаби изгледи да за нашег живота видимо крај светске економске кризе. Криза је фактички постала перманентно (у сваком случају хаотично) стање на које се треба привикавати. Како? Одговор на ова и друга бројна „кризолошка“ питања могао би да пружи скуп који Одбор за економске науке САНУ планира да организује 2019. године под насловом

СВЕТСКА ЕКОНОМСКА КРИЗА: 10 ГОДИНА ПОСЛЕ

Ово је први позив за учешће на том скупу.

СВЕТСКА ЕКОНОМСКА КРИЗА: ЈЕДНО ВИЂЕЊЕ

ДРАГАНА МИТРОВИЋ

Универзитет у Београду, Факултет политичких наука, Београд, Србија

draganamitrovic@yahoo.com

САЖЕТАК: Колапс америчког инвестиционог финансијског тржишта, у које су умрежене највеће светске финансијске институције, а преко њих и читав глобални финансијски и монетарни систем, тј. сви политички, правни и пословни субјекти укључени у глобалну економију, довео је до једне од најозбиљнијих глобалних привредних криза које савремена економска историја познаје. Криза је погодила најразвијеније глобалне економије, и оне најдинамичније, а посебно су угрожене земље тзв. Трећег света, чији ниво заостајања развијености у односу на привреде OECD-а још више се повећао у ери интензивне глобализације, која је увећала светско сиромаштво и продубила јаз између развијених и неразвијених. Још није могуће сагледати дубину кризе, док се у оквиру анализе њених узрока издваја дискурс оштрих критика неолиберализма, као теорије и праксе која занемарује одговорност и јавни интерес, а велича неодговорну злоупотребу ресурса зарад максимизирања користи олигархије, макар и по цену довођења читавог система у опасност.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: криза, неолиберализам, похлепа, сиромаштво, неморал

Колапс америчког инвестиционог финансијског тржишта, који је запретио да угрози читав финансијски систем, а тиме и крвоток највеће и најважније привреде света, озбиљно је пољуљао не само међународни финансијски и монетарни систем, већ и глобалну производњу и трговину, али и решења и моделе устројства, односно структуре и правила игре, као и идеје и вредности на којима су засновани. Тиме је створено поље несигурности и страха, али и отворен простор за смелије налажење нових модела, бољих (одрживијих) решења... У међувремену је требало наћи и краткорочне одговоре, да би се преживело до опоравка, што је био главни задатак економских и политичких лидера од тренутка избијања кризе до данас, који су они обављали и обављају с различитим, углавном незадовољавајућим, резултатима.

Нека од незаобилазних питања у првим месецима акутне глобалне економске кризе, али уједно и кризе варијанте капитализма какву познајемо последњих тридесетак година, била су: како ће се кинеска привреда – последњи, најдужи и најспектакуларнији пример економског чуда – показати у њој, као и како ће криза деловати на Европску унију, затечену у осетљивом моменту истовременог продубљивања нивоа интеграције и проширивања, Јапан, обрван дугом и за сада неизлечивом рецесијом, али и највећи број земаља данашњице

– земље тзв. Трећег света, „коллатералне штете” неолибералних „лучоноша” из најразвијенијих држава света и њихових експонената у кључним међународним финансијским институцијама – ММФ, Светском банком, те Светском трговинском организацијом.

Када је у питању економска наука, доминантне неолибералне школе, у различитим варијантама, већ неколико деценија нису биле способне да нађу прави одговор на потребе друштава, у којима углавном доминира тржишни економски систем (OECD), али су ношене тријумфализмом над економским самоурушавањем и пропашћу конкурентског комунистичког модела у Источном блоку, сâме себи дале највише оцене за препоручене моделе економског устројства у матичним државама, који се потом преко свезнајућих и неприкосновених економских саветника намеће као „неспорно и једино могуће” решење и модел економског развоја свих друштава у транзицији, било преко билатералне техничке помоћи, било преко неизбежних аранжмана с бретонвудским институцијама. Ово одсуство креативности и слободе, вулгарни детерминизам који подразумева да се, путем непогрешивог и либералним политичким идејама вођеног разума, сагледани тобоже савршени и разумни закони природе преточе у једнако савршени механизам саморегулисања тржишта, уобличено је у идеолошку платформу која се кроз на силу наметнути („безалтернативни”) дискурс натура свету кроз све постојеће механизме идеолошког (пре свега, медијског) утицаја, али и кроз додатне, војне, операције „ширења демократије (и слободног тржишта)”. А ипак, још у делима Џона Стјуарта Мила (John Stuart Mill) огољени либерализам означен је као деструктивна сила 18. века јер је дао интелектуалну основу револуција и реформи које су ослабиле централну власт и на пиједестал уздигле индивидуалну слободу. Мил пак жели напредак друштва који ће бити „морални и духовни напредак, а не пука акумулација богатства”. Због тога он предлаже да државе предузму ограничени број одговорности и допуне тржиште, односно исправе његове грешке и слабости зарад остварења друштвеног напретка. Примарни принцип и даље остаје *laissez-faire*, али од Мила и његовог времена до данас, либералима се намеће питање: до које мере је допуштено деловање „видљиве руке” државе и када је допуштено да она замени „невидљиву руку”? Неолиберали у свом фундаменталистичком, идеолошки острашћеном, наступу након пропасти Источног блока, иду много даље. Дубина њиховог неморала огледа се и у томе што већина њих то чини не из убеђења, већ да би оправдали и дали вредносни и идеолошки параван једном елитистичком и штетном начину управљања привредом и друштвом, а све у име „објективних закона” и слободе појединца, за шта бивају награђени лагодним животом *mainstream* научника (у транзиционим друштвима и провизијама у приватизацији, чланством у управним одборима јавних предузећа, министровањем, ...), а веома често и Нобеловом наградом за економију. Ко би оспоравао једног нобеловца, а тек низ лауреата-истомишљеника?

Домети овакве економске науке, који су вештачки одвајали поља економског (наводно неутралног) и политичког (као ангажованог и вредносног) понашања, нису задовољавали потребе академске, стручне и најшире јавности, као и

све јачег невладиног сектора, да се разуме нова, све више, забрињавајућа стварност. Због тога постаје актуелна неокласична политичка економија, поново се „открива” марксистичка школа (нови замајац овог интересовања, нарочито за учење првог политекономисте-структуралисте Карла Маркса, у последње две године поприма глобалне размере и карактер помодности), јављају се тзв. развојне студије (*development studies*) и отварају питања проблема земаља Трећег света, као и односа развијених и неразвијених, обиље литературе о „међузависности”. Забрињавајућа стварност, коју смо поменули, представља крај епохе економског напретка и раста животног стандарда, који су одликовали привреде западних земаља од краја Другог светског рата до почетка 1970-их, када већ уступају места економским проблемима, тако да економска питања постају важне политичке теме, а учесници политичког живота управо њима преокупирани.

Председник САД Никсон (Richard Nixon) 1971. укида златно важење долара, који потом вишеструко девалвира, и тиме измиче камен темељац послератног међународног монетарног система. Само две године касније, до тада мало позната организација земаља извозница нафте, ОПЕК, успева да повећа цену нафте до мере да постојећа тржишта то не могу да апсорбују, те то изазива светски „нафтни шок”. У 1974. и 1975. години привреде најразвијенијих земаља света, индустријских сила западне Европе, САД и Јапана, по први пут од Велике кризе из 30-их година прошлог века падају у рецесију. Незапосленост и инфлација постају ускоро раширене појаве и „врућа” политичка питања у свакој земљи. На светској сцени, групација земаља у развоју, бивших колонија од којих је већина добила независност тек деценију или две пре тога, захтева праведнију расподелу глобалног богатства и моћи и успостављање „новог светског економског поретка”.

Када је 1979. дошло до новог скока цена нафте, земље у развоју су повећале своје задужење у намери да ублаже све већи дефицит текућег биланса. Усијана ситуација на међународном финансијском тржишту резултирала је тиме да је преко 70% укупних позајмица потицало од банкарских кредита, и то највише оних најнеповољнијих, краткорочних. Развијене земље су протекционистичким мерама смањиле тражњу да би умањиле инфлаторни притисак и подигле каматне стопе како би се одбраниле од тзв. другог нафтног шока. Често се у анализи овог проблема занемарује веома битан чинилац – у периоду мира најмасовније америчко улагање у војну индустрију. Ово масовно улагање је узроковало растући буџетски дефицит, који је делимично финансиран великим приливом страног капитала, који је уместо у земљама у развоју завршио у САД. Ово је довело до знатног пораста каматних стопа на светском тржишту капитала, нарочито у односу на претходну деценију. Извоз земаља у развоју био је све мањи, а услови сервисирања, отплате или одлагања отплате њихових дугова све тежи, нарочито с обзиром на то да страних инвестиција није било. Морали су се ослонити само на „помоћ” ММФ-а. Спољни дуг ових земаља рапидно је растао да би средином 80-их 20. века износио преко 800 милијарди америчких долара. На пет највећих дужника односило се пола ове суме: Мексико, Бразил, Аргентина, Јужна Кореја и Венецуела. Мексико и Бразил су 1982. прогласили неликвидност, будући да нису могли да поштују услове отплате дугова, про-

узрокујући тиме даље потресе на озбиљно уздрманом међународном финансијском тржишту. Репрограмирање њиховог дуга није решило дужничку кризу огромног броја земаља у развоју, чије су валуте као и валуте ове две земље, депресирале и које је угрожавала и све већа инфлација. Већ тада, запретио је слом међународног тржишта капитала.

С пресушивањем кредита комерцијалних банака, земљама у развоју је преостео ММФ као извор помоћи. Ово је заоштрило проблем, будући да су потребе ових земаља за помоћи далеко превазилазиле кредитне могућности Фонда, и да је њима била потребна дугорочна помоћ, док су зајмови Фонда били замишљени као краткорочна помоћ. ММФ је изашао с понудом „терапије” овим земљама у виду програма прилагођавања, чија је суштина била у следећем: репрограмирање дугова с продуженим периодом отплате и, у неким случајевима, одлагањем отплате камата; ММФ је повећао своја средства позајмљивањем; помоћ Фонда је давана условно у зависности од даљих позајмица комерцијалних банака, а ове позајмице биле су условљене поверењем Фонда у дату земљу; сва предвиђена помоћ давана је под условом да се изврше суштинске промене у домаћој економској политици. Фонд је од тада па до данашњих дана оштро и често критикован због тога што је наметнутим програмима игнорисао политичке реалности ових земаља инсистирајући на економској страни уз потпуно занемаривање елементарне социјалне правде и потреба сиромашних. Штавише, програми Фонда и Банке су најчешће погађали најсиромашније слојеве, а да земље примаоци овакве „помоћи” нису имале другог излаза сем да се искључе из међународних економских односа. Њихове развојне стратегије су доживеле озбиљно преиспитивање, ако не и пораз, који је остао прилично незабележен на Западу, док се пораз социјализма утопио у тријумфалистичку еуфорију либералне опције. Председник Светске банке Барбер Конејбл (Barber Conable) фебруара 1990. године изјавио је: „...најупечатљивија одлика протекле деценије је стварање глобалне сагласности да су тржишни закони и економска ефикасност најбољи начин да се достигне ниво раста, који је најбоља супротност сиромаштву”. Десетине држава Африке, Азије и Латинске Америке биле су принуђене да под палицом Светске банке и ММФ-а спроводе сурови рецепт структурног прилагођавања. Ово је значило значајно кресање трошкова влада, укључујући и она социјална давања и заштиту домаће индустрије, и стварање повољних услова за страна улагања и страну робу и услуге. „Сагласност” о којој се говори је принудна и последица је дужничке кризе, односно притиска поверилаца да ове земље извозом зараде довољно да могу да врате дугове. Велики кредитори, комерцијалне банке из најбогатијих земаља користиле су ММФ и Светску банку као инструменте политике која иде у корист само њима, а често је била погубна за саме земље у развоју.

Управо политички разлози и начин постављања званичника, већине економиста и челника и експерата кључних међународних економских институција, којима доминирају најразвијеније земље света, главни су узрок неуспеха досадашњих покушаја да се питање ублажавања или отклањања недовољне развијености и сиромаштва у земљама Трећег света отклони. Наиме, тзв. Вашингтонски консензус, о томе како ће само ширење слободног тржишта широм света

довести до преокрета и економског и друштвеног преображаја земаља у развоју показао се потпуно погрешним. Ову фразу смислио је амерички економиста Џон Вилијамсон [Williamson 1989] како би описао свежаћеи „рецепт” од десет мера економске политике које су ММФ, Светска банка и Министарство финансија САД прописали латинскоамеричким државама погођеним економском кризом током 1980-их година. „Рецепт” је садржавао: фискалну дисциплину (монетарно-кредитну); преусмеравање јавних трошкова истовремено ка профитабилним секторима и оним који доприносе равномернијој расподели богатства; реформу пореског система, како би доња граница опорезиваних прихода била што нижа, а број оних што плаћају порез што већи; либерализацију каматних стопа; слободан валутни курс; либерализацију трговине; либерализацију прилива страних директних инвестиција; приватизацију; дерегулацију; осигурање имовинских права. Критичари овог концепта и његове практичне примене кажу да су земље Севера наметнуле „неолиберални” (реч је у ствари о принуди) рецепт Вашингтонског консензуса земљама које су рањиве и зависне преко организација попут Светске банке и ММФ-а користећи политички притисак, али и корупцију, преко које су створили и локалне савезнике („компрадорску буржоазију”) – нову „елиту” и квазистручњаке који у домаћој јавности бране њихове захтеве као најбоље могуће или пожељне. Они су спроводили у дело идеје водећих западних професора економике и славом овенчаних стручњака, попут Милтона Фридмана (Milton Friedman), Џефрија Сакса (Jeffrey Sachs) и других. Поједини од критичара доводе у питање и потребу оваквог постављања ствари кроз чувену „постразвојну” дилему. Раширена патња дилемом Африке, делова Азије и Латинске Америке, последица је структурног прилагођавања уз приватизацију спровођених током 80-их, у деценији успореног раста светске привреде. Истичу да примена ових рецепата није довела ни до каквог значајног економског напретка у земљама Латинске Америке, већ напротив, до озбиљних криза и критичног раста страног дуга, чији су главни кредитори земље Севера, што је само продубило њихову зависност. Према годишњем извештају Дечјег фонда УН (*United Nations Children's Fund*) из 1990, током 80-их година је дошло до просечног опадања прихода у Латинској Америци за око 10%, а у подсахарској Африци за преко 20%. У многим градским срединама реална зарада је опала за више од 50%. У исто време, Светска банка процењује да око 950 милиона људи од 5,2 милијарде становника Земље, пати од „хроничне неухрањености,” што значи: два пута више гладних но деценију пре тога. У Латинској Америци економски теоретичари, али и тзв. обични људи говоре о „изгубљеној деценији”. Ова општа слика неуспеха концепта развоја у 80-им годинама и његове разорне последице довеле су до рађања неке врсте сагласности међу људима, коју можемо назвати самониклим демократским покретима и кроз које они траже друге развојне путеве. Они најчешће захтевају примену друге врсте развојног концепта у коме ће се у потпуности уважити еколошки обзири, једнакост, а нарочито учешће људи у доношењу одлука и њиховом спровођењу, као неодвојиви пратиоци побољшања материјалних услова живота. Протести против Светске трговин-

ске организације и ММФ-а у Сијетлу, односно Вашингтону 1999. показују да има све више људи који увиђају лоше стране диктатуре идеологије „развоја”, као и да они налазе начина да се организују и дигну свој глас. Током 90-их 20. века неке источноевропске земље у транзицији су такође запале у дужничку кризу, нарочито Пољска и Мађарска. Међутим, ова појава дужничког проблема била је знатно ублажена падом каматних стопа и цена нафте и поново је постала актуелна с текућом кризом, која је оголила и све транзиционе „подухвате”.

Глобализација финансијског тржишта је створила појачану зависност међу државама света, јер их је све везала светским тржиштем. С обзиром на то да су струје на овом тржишту тако јаке, чини се да је једнако снажна и усклађена акција држава која би им парирала била одавно неопходна као противтежа овом процесу. Све до неколико до сада одржаних самита Г-20 са циљем налажења усаглашених мера зарад изласка из постојеће кризе, недостајала је организована акција држава, нарочито оних најмоћнијих, које су уједно и највећи кредитори. Пример дужничке кризе и улога САД у њему нам показује да негативне стране овог процеса, најчешће плаћају они најслабији и најмање заштићени – земље у развоју и неразвијене земље. Остаје отворен простор у коме ће се створити нови облици динамичких односа држава и тржишта у међународним финансијама.

Очекивана корист од глобализације за земље Трећег света, коју је најављивала већина неолибералних економских идеолога, није се догодила, као ни прилика да сви уберу користи, а највише земље у развоју, јер се најбрже развијају. Просечни приход по становнику планете, као и глобална привреда, јесу порасли, али је порастао и јаз између богатих и сиромашних. Штавише, глобализација медија и комуникацијске мреже допринела је ширењу свести међу најсиромашнијима о неправедности и безнадежности њиховог положаја насупрот енормном богатству, оних које виде као узрочнике своје беде. Међу земљама Трећег света распрострањено је уверење да се у овоме крију неки од разлога ширењу утицаја екстремног ислама међу младима исламског света, као и тероризма и других видова политичког насиља.

Глобализација светског тржишта није донела једнаке шансе свима, иако су је као прилику за све помпезно најављивали неолиберални протагонисти. Заправо, можемо реалистично закључити да чак и једнаке шансе не значе и једнаке резултате. Иако је, на пример, светска финансијска структура постала глобална, а мрежа кредита комерцијалних банака обухватила читав свет, то није значило и да ће ови кредити, у виду инвестиција аутоматски стићи у најнеразвијеније земље. Директне стране инвестиције (FDI), поред инвестиционог капитала готово увек значе и прилив технологије и примењеног знања. Иако је укупна вредност FDI у свету увећана седам пута у периоду 1980–1997, повећавајући свој удео у светском БДП са 4% на 12%, занемарљиво мали део ових инвестиција је завршио у најсиромашнијим земљама. Тако је, на пример, 1997. око 70% свих FDI уложено из једне земље Севера у другу, у 8 појединачних земаља у развоју слило се 20% инвестиција, а остатак је уложен у око 100 земаља Југа. Поред тога, либерализација финансијских тржишта у сиромашним

земљама Југа, без довољно развијене правне инфраструктуре, традиције, домаћих финансијских институција и стабилног тржишта, довела је до уласка супериорних великих играча из развијених држава, које су, како неки економисти тврде, заузели позиције сличне оним које је имала колонијална управа. С друге стране, либерализација неких тржишта није у исто време значила да су земље Југа и спремни такмаци на тим тржиштима. Као убедљива потврда почетној тези стоји податак да иако су ове државе повећале удео вредности трговине у вредности својих БДП с 35% у 1981. години на 50% у 1997. години, учешће њиховог извоза у укупном светском извозу, ако се изузме учинак „азијских тигрова“, мање је од 25%. И даље, битан део овог проблема лежи у томе што су ове земље традиционални произвођачи и извозници примарних производа, а постотак ових производа у укупној светској трговини се смањивао са 70% 1900. године на свега 20% крајем 20. века. Шансе за економски раст као успешни произвођачи и извозници имале су оне државе чијом структуром извоза су доминирали индустријски производи и услуге, а то су биле и остале развијене земље, које поседују технологију и доминирају структуром знања. Не може се избећи закључак да су развијене земље инсистирале и инсистирају на неолибералним решењима и приступу тамо где су супериорне, а да примењују неомеркантилистичке методе тамо где процењују да би биле угрожене – заштита пољопривреде, строги имиграциони прописи и слично. Физичка затвореност кроз ригидне имиграционе политике најразвијених земаља, трговинске баријере, нарочито за пољопривредне производе, регионалне интеграције које фактички фрагментисху слободно тржиште и искључују остале из њега, упркос формално уређеним односима и институцијама које регулишу слободнију трговину и међународне финансије, допринела је да имовинска подвојеност у свету постане и политичка и вредносна.

Око две милијарде становника планете живе са мање од 2 САД долара на дан, а приближно једна милијарда с мање од 1 долара. Огромне разлике у условима живота становника држава с највећим приходима и онима у државама са средњим и ниским приходима остају главна и понекад драматична њихова одлика. Наиме, ако упоредимо висину реалног прихода у земљама с високим приходима, с нивоом реалног прихода у земљама са средњим нивоом, видећемо да је он тринаест пута већи од њега, док је доходак у најбогатијим земљама чак шездесет пута већи од оног у земљама с ниским нивоом прихода. Битан елемент квалитета живота – ниво писмености – у земљама с високим нивоом прихода готово је стопроцентан, док је тај ниво у земљама с ниским приходима негде испод 60%. Ако имамо у виду неразвијену мрежу здравствене заштите у земљама с ниским нивоом прихода, високу смртност новорођенчади, редовне епидемије заразних болести, неухрањеност, недостатак пијаће воде, комуналне инфраструктуре и друге услове, онда је огромна разлика у очекиваној дужини живота између три групације земаља очекивана – 78,3 године, 70 година и свега 59,1 година у земљама с најнижим приходом.

Године 1989. долази до урушавања комунизма, односно пада Берлинског зида и распада Источног блока, што доводи до стварања својеврсне тријумфа-

листичке атмосфере на Западу у којој се велича економски либерализам, који се изједначава с капитализмом, а овај с демократијом и личном слободом. Широм света, укључујући и бивше источноевропске социјалистичке земље, Јужну Африку, Јужну Америку и Азију, током 90-их година 20. века копира се либерални модел као универзални рецепт за „богатију и срећнију будућност” у форми Вашингтонског консензуса или кроз „препоруче”, односно диктат ММФ-а и Светске банке. Неоконзервативна, односно неолиберална, перспектива међународних економских односа постаје доминантна, мада стари проблем равнотеже државе и тржишта остаје и даље нерешен. С друге стране, као што је у изврсној анализи *Лоши Самарићани* показао професор с Економског факултета Универзитета Кембриџ, Чанг [Chang 2008], ове државе су у односима с другим земљама, нарочито онима, економски и политички слабијим, које припадају групацији земаља Трећег света, примењивале и примењују економски национализам, но то им није сметало да у свакој прилици и свом силином притискају своје инфериорне партнере у пословима међународне трговине, инвестиција и нарочито путем наметања тзв. идеологије развоја, и модела транзиције да се приклоне најбруталнијем неолиберализму. Њихов кобни утицај на азијску финансијску кризу где су притисцима у правцу дерегулације финансијских сектора, коју су свесрдно у виду диктата „препоручивале” и бретонвудске институције такође је био предмет анализе, од којих је можда најпознатија Стиглицова (Joseph Stiglitz) *Прошлост иречности глобализације* (Globalization and its discontents, 2002). Свој удео дале су и светски цењене и претплаћене агенције за процену бонитета: високо рејтинговање је омогућило навалу новца у регион, а потом је изненадни заокрет у рангирању довео до катастрофе.

Поменути показатељи проласка економског просперитета после Другог светског рата нарочито су погодили водећу земљу и стожера такозваног бретонвудског међународног економског поретка – Сједињене Америчке Државе. Овај негативни економски тренд у светлу опадајућег америчког учешћа у светском бруто друштвеном производу протумачен је као потврда да је америчко политичко и економско вођство угрожено. Ово је утицало на америчку политичко-финансијску олигархију да размишља о потреби започињања политике „тихог руковођења међузависношћу” ради очувања америчке доминације и контроле над важним међународним економским догађајима и процесима, но, сада уз појачано финансирање и другу подршку савезника. Некако у исто време настаје и међународни приватни форум *Трилатерална комисија*, кога чине водеће личности из света међународног бизниса, политике, науке и медија из Северне Америке, западне Европе и Јапана. Комисија је тврдила да економска, политичка, културна и војна међузависност у оквиру света развијеног капитализма намеће заједничку одговорност „равноправних партнера”. Сви ови догађаји представљали су огроман изазов и наметали бројна питања која су захтевала одговор, али не књишки, нумерички и апстрактни, већ вредносно ангажован и способан да обухвати целину збивања, актера и процеса у свој њиховој сложености. Ово широм отвара врата појави и развоју Међународне политичке економије, најпре у САД, а током последње две деценије прошлог и

прве овог века, и широм света. У њеном окриљу, за разлику од тада доминантне и вештачки одвојене економије (*economies*), није било покушаја да се она прикаже као „вредносно неутрална”.

Либерална баштина нудила је много боље извориште за налажење одговарајућих решења, у односу на она за којима се посеже. Тако, Кејнзова (John Maynard Keynes) варијанта либерализма комбинује утицаје тржишта и државе на такав начин да је деловање „невидљиве руке” ограничено у односу на Смитову (Adam Smith) верзију, а сфера позитивне акције државе проширена, али ипак ограничена. У исто време он заговара широко поље деловања слободног тржишта, укључујући и међународну трговину и финансије, али и верује да позитивна акција државе јесте и корисна и нужна тамо где „невидљива рука” не може решити проблеме. Највећи проблеми, по његовом мишљењу, везани су за макроекономски домен, и то су инфлација и незапосленост. Иако либерал по свом основном схватању, Кејнз је био веома критичан према култу тржишта и апсолутном либерализму. Његово схватање резултат је анализе Велике кризе из 30-их година, коју Кејнз види као очит доказ да деловање „невидљиве руке” понекад има катастрофалне последице. „Није исправан закључак (Рикардових, Д. М.) *Принципи економије* да просвећени лични интерес увек делује у складу с јавним интересом” [Keynes 1963: 312]. Појединци и тржишта су склони да се понашају изузетно ирационално када се нађу у неизвесној ситуацији те је многа од највећих тадашњих економских зала Кејнз видео као „плодове ризика, неизвесности и незнања”, а њихов лек изван домета појединачних операција. У том смислу он је наглашавао потребу за усавршавањем тржишног система како би у њему било могуће спроводити нужне „колективне акције”, а да ништа од тога не би било у супротности са „суштинским одликама капитализма”: тежњом за богаћењем и трком за профитом. Међутим, тржиште тешко може да потпуно усклади акције појединаца тако да оне заиста буду у њиховом најбољем интересу. Овде видимо и Кејнзово схватање људске природе, по коме је она у основи ирационална. Тако, поједини делови тржишта, попут берзи, управо су показатељи „животињских инстинката” трговаца, као што показује и слом њујоршке берзе из 1929. године.

Кејнзовски либерализам је био доминантна верзија међународне политичке економије у такозваним западним демократијама од 30-их до 70-их година 20. века. Иако су неке од њих имале наглашено фритрејдерски капитализам, док су друге неговале изразито активну улогу државе, већина их се определила за средње решење, кејнзовски компромис, у коме су неговале спрегу активне макроекономске улоге државе и тржишних снага. Чак и у САД током 60-их година 20. века долази до јачања социјалне и других улога државе. Но, у овој земљи термин „либералан” у политичкој конотацији почиње да означава јаку државу, док се заговарање либералне економије почиње звати новим либерализмом или конзервативизмом. У то време привреду САД почиње да оптерећује инфлација, као последица претераног буџетског трошења и инфлаторног финансирања Вијетнамског рата, чему доприноси и претерано поуздано понашање администрације, која смањује пореске стопе. Ова мера превазилази Кејнзове препоруке и

његови следбеници је и критикују, али владе с обе стране Атлантика је користе као оправдање закључка да сама кејнзовска равнотежа није добра као концепт. Додатну потпору налазе у нарастању инфлације након Првог нафтног шока и петоструког скока цена нафте током 1973. и 1974. Након слома Бретонвудског система, класичне либералне идеје, крајње вулгаризоване и идеологизоване, освајају превагу и међу стручњацима, али и постају званична идеологија водећих држава овог система у 80-им и 90-им годинама 20. века.

Примена неолиберализма у пракси, међутим, креће од политичке одлуке из сенке, појачане широком академском подршком и реалном, а по много чему, погубном економском праксом, чије последице данас трпи читав свет. Тако већ током 1970-их година, а нарочито током ере председника Регана, корпорацијски профити показују неповратну тенденцију даљег опадања, што само додатно упозорава на даље опадање моћи САД као послехладноратовског хегемона. Креатори економске политике САД, односно експоненти финансијско-политичке олигархије, закључују да је подстицање реалног сектора привреде недовољно исплативо, да је тзв. животни век производа показатељ да ће *coru-cat* економије освојити ову област, па (осим стратешки важних: ауто, авио, енергетике и војне индустрије) одустају од подршке овом сектору, те да је будућност у високој технологији – пре свега *high-tech*, фармацеутској и индустрији нових материјала (у којој ионако предњаче и имају неспорну предност над свим конкурентнима) – и сектору финансијских услуга. Но, и ови пажљиво одабрани сектори услуга не треба да се развијају на основу своје реалне премоћи, већ из њих треба исисавати профите максимизирани системским „надувавањем” ових сектора. Овакав приступ подразумева одустајање од одрживог развоја и захтева дерегулацију, уништавање идеје јавног добра и одговорности државе за све грађане, уз истовремено „преузимање” државне економске и политичке организације од стране олигархије.

Главни практичари овог неоконзервативизма, односно, неолиберализма постају британски премијер Маргарет Тачер (Margaret Thatcher) и амерички председник Роналд Реган (Ronald Reagan). Они су заговарали доминацију слободног тржишта у својим националним државама и на међународном пољу, „дефанзиву” државе, изузев из послова националне одбране, уз снажну антикомунистичку идеологију. Да би сузбио државну контролу приватног сектора Реган спроводи дерегулацију тржишта у области телефоније, комерцијалног авиосаобраћаја и камионског превоза како би ослободио цене и подстакао конкуренцију. Осим тога, смањују се порези, али углавном за најбогатије, те тако порез на највеће приходе у САД бива смањен са 70% у 1980. на свега 33% у 1986. години. У Великој Британији влада најкрупније мере предузима да би приватизовала државно власништво над предузећима и некретностима, као и у саобраћаној инфраструктури. На тај начин је смањен владин удео у привредном животу, а већи простор остављен приватној иницијативи. Маргарет Тачер и њен кабинет дословно примењују Фридманов монетаристички рецепт: „контролишите понуду новца и то ће бити довољно да привреда успешно функционише”. Под њеном владом, током 1980-их незапосленост нараста на три милиона, многе компаније пропадају, а Британија трпи социјални удар од кога се, у

многим аспектима, није опоравила ни данас¹. Но, обе политике проглашене су изузетно успешним.

С друге стране, сасвим маргинализован, критичан поглед на неоконзервативизам, односно новом либерализму изгледа овако:

„Најкраће речено, неолиберализам, који се примењује у протеклих 25 година широм света значи примену политика од којих су богатији постали још богатији, а сиромашни још сиромашнији. Опадајуће профитне стопе нагнале су корпоративне елите да оживе економски либерализам. Сада се, с растућом глобализацијом капиталистичке економије, неолиберализам испољава на глобалном нивоу. Основне одлике неолиберализма су:

1. *Владавина џржишћа*. Ово подразумева потпуну слободу кретања капитала, роба и услуга, која ће наводно довести до раста привреде од кога ће сви имати корист. Но, слободна приватна предузећа, ослобођена стега државе, често наносе друштвену штету, нарочито оним најсиромашнијим слојевима становништва. Нема контроле цена – ко има куповну моћ – добро за њега, ко нема – тешко њему. Наднице се снижавају јер се синдикати маргинализују и радничка права занемарују.

2. *Кресање џирошкова за социјалне службе*. Мање је помоћи за сиромашне, болесне, чак и за одржавање путева, квалитета воде, све у име смањене улоге државе.

3. *Дерегулација* значи смањење државног регулисања свега што омета профитабилност, укључивши и заштиту на раду и заштиту животне средине.

4. *Приватизација* значи продају државних предузећа, добара и услуга приватним инвеститорима. Продају се банке, кључна индустријска предузећа, железнице, аутопутеви, школе, болнице, компаније за електро снабдевање, затвори, водоводи. Најчешћи ефекти јесу концентрација богатства у рукама све мањег броја људи, више цене и понекад, већа ефикасност.

5. *Елиминисање идеје 'заједнице' или 'јавног добра' и њихова замена 'индивидуалном одговорношћу'*. Најсиромашнији слојеви у друштву су принуђени да сами налазе 'решења' за недостатак здравствене заштите, образовања, социјалне сигурности, а ако то не могу, онда су 'губитници'².

С друге стране, одустајање од реалне економије значи и маргинализацију радничке класе, тзв. обичних грађана (пореских платиша), те синдиката, с обзиром на то да њихове опадајуће зараде не могу више да буду довољни извор тражње која стимулише производњу. Због тога је потребно ову масу потрошача, али и сâму државу и привредне субјекте снабдети довољном количином новца који нико од њих није зарадио, и то се чини на два начина: дефицитарним финансирањем овакве

1 И сâм монетаристички метод М. Фридмана оспорен је у раду професора Дејвида Хендрија (David Hendry) 1983. године, а кејнзовско управљање тражњом се поново препоручује. Веома је значајно и што је сам Фридман у једном од својих последњих интервјуа *Фајненциал тајмсу* (Financial Times, 7 June 2003) изјавио: „Употреба количине новца као циља није се показала успешном... Нисам сигуран да бих знајући што сада знам форсирао ово становиште”, иако се заправо још 80-их година дистанцирао од модела који су примењивали Тачер и њен савременик.

2 E. Martinez and A. Garcia, у: Globalization and Corporate Rule: What is Neo-Liberalism? на <http://www.corpwatch.org/> [према Митровић 2009].

потрошње, које донекле подржава висок (САД су традиционално, са спорадичним изузецима каква је 2002. година, најактрактивнија светска дестинација за стране директне инвестиције) ниво FDI, штедња у САД доларима широм света, и улагање у америчке државне обвезнице и друге хартије од вредности америчких финансијских институција, које уједно доминирају и глобалним тржиштем. Улазећи у срж овог, намерно изазваног спиралног кретања, односно процеса дерегулације финансијског сектора САД, долазимо до начина на који је „системска грешка” односно читав низ намерно креираних, лоших, решења, довела до последица које су читаву глобалну привреду гурнуле у дубоку кризу, којој се не назире крај. Будући да је америчка привреда локомотива светског развоја, а њен долар водећа светска резервна валута и средство плаћања у међународним трансакцијама, све је ово имало и те како озбиљне последице на међународни економски поредак и довело до ивице амбиса светску привреду, чији је опоравак још увек веома неизvestан.

Тако 1987. председник Реган смењује с места директора Федералних резерви изванредно успешног Пола Волкера (Paul Volcker), у чијем мандату је инфлација с двоцифрене сведена на испод 4%. Но, Волкер је био заговорник настављања кејнзовске праксе регулисања финансијских тржишта, док је новопостављени Алан Гринспен (Alan Greenspan) био необична врста регулатора, како каже Џозеф Стиглиц: регулатор који је противник регулације. Као резултат снажног и 300 милиона америчких долара вредног лобирања банкарског и сектора финансијских услуга, у новембру 1989, Конгрес је повукао Глас-Стигелов закон (Glass-Steagall Act), који је крајем Велике кризе раздвојио комерцијалне и инвестиционе банке, са циљем да се више не понове проблеми који су проистицали из правног нераздвајања, укључујући и тешке сукобе интереса. Како Стиглиц каже (и сам члан надлежних тела, у којима је био надгласан као противник оваквих потеза), ово је променило пословну културу у банкарском сектору, у смислу да је „пословна култура инвестиционих банака постала доминантна. Повећало се интересовање за велике профите који могу да се остваре само путем крупних позајмица и високих ризика”. Додатно, одлука Комисије за хартије од вредности, 2004. да се великим инвестиционим банкама дозволи да увећају позајмљени део капитала (од 12:1 на 30:1 или више) како би могле да купују већу количину хипотекарних обвезница, омогућила је додатно надувавање балона. Овим је заправо Комисија подржала апсурдну и опасну идеју по којој инвестиционе банке саме процењују свој ризик и проглашавају се способним да њиме управљају, чиме је читав сектор лишен институције која може да идентификује системски ризик. Укидање старих и недоношење нових прописа показало се најопаснијим код трговине дериватима, иако је било захтева да се уведе регулација још 1998, а проблем био ургентан већ тада, када су Федералне резерве успеле да обезбеде новчану помоћ за Управу дугорочним капиталом – *хец* фонд чији је потоњи дуг од више од трилион долара довео у опасност глобална финансијска тржишта. Смањењем пореза на приходе корпорација и најбогатијих Американаца, који су имали безначајни утицај на подстицање економског раста, Бушова администрација ствара најшири оквир будуће кризе да стимулацију препушта ФЕД-у, које уводе бесмислено ниске каматне стопе и одврћу славине прилива ликвидних средстава без

преседана. После прве инвазије на Ирак и скока цена нафте, САД троше више на њен увоз, али је ликвидност толико појачавана, а позајмљени новац толико јефтин, да штедња грађана постаје обесмишљена, а позајмљивање и трошење на кредит, нарочито на хипотекарном тржишту доступно готово свакоме ко је одвојио време да се позабави овим послом. Смањење пореза на капиталну добит и његово одлагање на плаћање у будућности, као и ослабађање од пореза за трансакцију позајмљеним новцем за куповину непокретности, додатно је стимулисало овакво коцкање, јер је овај порез био нижи од оног на примања из редовног радног односа. Држава шаље снажну поруку својим грађанима да је добро неодговорно се задуживати и живети на кредит³. Двојац кога су чинили секретар за финансије Хенри Полсон (Henry Paulson) и Гринспен најодговорнији су носиоци јавних функција, у чијим мандатима је максимално олабављен прилив ликвидних средстава уз једновремено максимално релаксирање контролних механизма. Но, овакав приступ послу учинио их је идеалним кандидатима за управљање финансијским сектором у време изазивања и пуцања два финансијска „балона“, оног у *high-tech* сектору 2000. и 2001. и сектору некретнина током 2007. и 2008. године. Наиме, надуване цене хартија од вредности из *high-tech* сектора и помаму за њима Гринспен ничим није покушао да спречи, упркос механизмима који су му стајали на располагању, у оквиру постојећих законских решења (док је доношење додатних могао да затражи), као што ништа није учинио да спречи давање штетних хипотекарних кредита домаћинствима која очигледно нису имала ни приближно довољан ниво прихода да би могла да их врате, као ни одобравање кредита без икакве документације, као ни масовно улагање у деривате, акције и друге хартије од вредности којима су овакви високоризични послови и њихово осигурање продавани у пакету, и сличне, веома бројне и масовно распрострањене начине сејања будућих великих проблема⁴. Осим великог неморала који су показали *top* банкарски менаџери, кредитни агенти, агенти за продају некретнина, брокери и дилери, који су, уместо да осим о својој заради брину и о ризику, како своје фирме, тако и клијената, уочавамо и да оваквим односом и конкретним понашањем сâм колапс тржишта некретнина⁵ не би могао да угрози стабилност финансијског система, да

3 Овој клими у оперативном смислу изузетно доприносе и закони који омогућавају компромитовано књиговодство, чиме се право на информацију, односно праву вредност акција неке фирме ускраћује сваком учеснику тржишне утакмице. „Кварење” књиговодствених књига стимулише закон који омогућује куповање акција матичне фирме од стране запослених по повлашћеним ценама, што директно утиче на руководство да „подстиче” надуване процене вредности акција компаније. Агенције за процену бонитета, следећи су незаобилазни део ове алхемијске слагалице. Наиме, будући плаћане од оних које су оцењивале – инвестиционих банака, галантно су токсичне хипотеке најгоре врсте конвертовале у сигурне банкарске производе и за комерцијалне банке, осигуравајућа друштва, пензијске фондове, суверене инвестиционе фондове и друге купце на финансијском тржишту, који су веровали њиховој процени.

4 Очит пример одсуства здравог разума грађана, али и одговорног понашања надлежних банкарских службеника, који доводе до надувавања балона у сектору некретнина је и податак да су, према писању *New York Times*-а многи Американци били у могућности да узму кредит од 200.000 USD, куповали станове, које су само након три месеца могли продати за 350.000 USD! Питање пуцања овог балона било је само питање времена.

5 Упоредити опис понашања грађана у време Велике кризе с оним о коме говоримо: „...Ови ситни инвеститори нису разумели ризик оваквог система, у коме је све већи удео акција био држан 'на

много снажнији замајац превара, неодговорности, похлепе и неморала није покренут у сектору инвестиционог банкарства и блиских финансијских институција кроз грандиозне коцкарске подухвате и злоупотребу постојећих сложених финансијских инструмената или креирање нових, а све под патронатом поменутог двојца. Преигравање у масовној употреби и креирању оваквих, све више алхемијских, инструмената у условима сложене испреплетености масовних улога, довело је до тога да ниједан учесник више није могао бити сигуран ни у властиту финансијску позицију, а камоли у ону неког другог актера, од кога, с друге стране, изузетно зависи. На крају, ово је крајем пролећа и током лета 2008. довело до замрзавања међубанкарског кредитног тржишта, односно чувене оскудице ликвидних средстава (*credit crunch*), а на крају и до замрзавања финансијског тржишта, тј. крвотока америчке привреде. Ово не значи само замрзавање економских токова, већ и онемогућавање одвијања нормалног економског и друштвеног живота од локалних административних јединица САД до појединачних домаћинстава. Када криза коначно експлодира, а све америчке банке бивају суочене с колапсом, администрација показује да не зна шта треба да чини, почев од њених „финансијских магова”, те је неколико пута мењала правце акције. Осим незамисливе ароганције у наступу секретара за финансије Полсона који је затражио „на поверење” 700 милијарди долара, којима је новцем пореских обвезника куповао безвредне хипотеке, следећи корак који смо видели је давање новца банкама, али без њиховог обавезивања да обнове кредитну активност. Напротив, оне су га користиле за исплату својих акционара, а и настављање праксе исплате милионских бонуса неуспешним директорима. И сама пракса интервенционизма, која је дубоко узбудила идеолошке чистунце из табора неоконзервативаца, била је недоследна, јер су неке институције биле новчано потпомогнуте, док су друге пуштене да потону, а за њима и читав ланац финансијских институција, комерцијалних банака, фирми и појединаца, с њима умрежених на америчком и глобалном тржишту⁶.

Проблем је постао наш и глобални када је ова неуспешна и наопака економска филозофија прихваћена у САД, а и широм света. Дубока криза америчког финансијског система, односно слом његовог инвестиционог дела, крајем 2008. и почетком 2009. године, због своје огромне финансијске моћи, али и густе мреже, у коју је уплео огроман број других америчких, али и европских и азијских инвестиционих и комерцијалних банака, пензијских фондова, осигурава-

---

маргини’, што значи да је ситни улагач могао да купи акцију ‘на кредит’, а да је плати из будуће зараде од раста вредности те акције, но, грешка је у неразумевању начина функционисања овог система, у коме цене акција иду горе, али и доле, без икаквих гаранција. Напротив, сви улагачи, и велики и мали, одупирали су се разумском опрезу који је требало да их упозори да су цене скакале нереално брзо и много, а то је значило да је берзански ‘балон пренадуван’ и да се може очекивати његово пуцање. Штавише, велики финансијери и шпекуланти, инвестициони трустови и банке, организовани у пирамидалне структуре, одбијали су да уваже упозорења председника САД Хувера (Hoover) и других који су апеловали на обуздавање кредитних активности којима је финансирано инвестирање улагања на берзи и негирали упозорења да су цене акција ‘надуване’” [Heilbroner 1993: 136].

6 Овакав епилог много мање је дотакао саме актере, почев од А. Гринспена, који се саслушању у Конгресу без нарочитог узбуђивања сагласио да је његова „економска филозофија неуспешна, тј. наопака”.

јућих друштава, националних инвестиционих фондова и других финансијских институција, без којих је немогуће одвијање нормалног привредног живота у државама из којих потичу, представља озбиљну претњу стабилности њихових матичних привреда и веома угрожава изгледе на опоравак водећих привреда ЕУ и Јапана, умањује ефекте снажних и опсежних макроекономских мера владе Кине, Индије, Бразила и Русије, осетно смањује расположива ликвидна средства и способност међународних финансијских институција које би прискочиле земљама Трећег света и заштитиле их од поразних последица текуће економске кризе, којима ниуколико нису допринеле. Под притиском неизвесности и немогућности откривања дубине и реалне тежине промашених трансакција, услед њихове сложености, и тиме и свих ефеката лоших улагања, готово све централне банке и економске власти чланица ЕУ и азијских држава предузеле су хитне мере да подупру оне институције које су претрпеле највећи удар услед своје сарадње с америчким финансијских „алхемичарима“, да предупредe могуће и очекиване будуће исказане губитке и зауставе последичну кризу поверења и опадање пословне активности у појединачним, највише погођеним деловима својих привреда.

Иако је и ово играње на слепо у условима немогућности сагледавања целине слике, почев од величине дубиоза, па до дужине и озбиљности кризе, за коју неки аналитичари мисле, да ће се само у финансијском сектору, јавити у још неколико великих таласа, предузеле су неке од следећих мера: национализација водећих банака, стварање гарантних фондова за потпору, гаранција штедних улога и слично. На међународном плану, осим живе академске расправе, организована су и окупљања најзначајнијих представника привреда света у оквиру тзв. Групе 20, док су уобичајени пословно-политички вашари, попут Светског економског форума, иначе доскоро упоришта неолибералних фундаменталиста, широм отворили врата другачијим приступима и размишљањима. Сви институционализовани оквири међународних регионалних интеграција интензивно су се бавили текућом кризом, с основном поруком – не дозволити шире јачање протекционизма, који би у спиралном замаху угрозио свачије шансе за опоравак, а у крајњем исходу резултирао продубљеном кризом, а могуће и политичким сучељавањима и сукобима, како на унутрашњем, тако и на међународном плану. Оваква врста екстремног економског национализма, преточена у политичке платформе империјализма, милитаризма и фашизма скупо су коштале свет у два светска рата.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Митровић, Драгана (2009). *Међународна политичка економија*, Београд: ФПН и Чигоја штампа.

Chang, Ha-Joon (2008). *Bad Samaritans, The Myth of Free Trade and the Secret History of Capitalism*, New York: Bloomsbury Press.

- Heilbroner, Robert (1993). *The Making of Economic Society*, Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall.
- Keynes, John Maynard (1963). The End of Laissez-Faire, in: *Esseys in Persuasion*, New York: W. W. Norton.
- Williamson, John (1989). What Washington Means by Policy Reform, in: Williamson, John (ed.): *Latin American Readjustment: How Much has Happened*, Washington: Institute for International Economics.

THE GLOBAL ECONOMIC CRISIS: ANOTHER VIEW

DRAGANA MITROVIĆ

University of Belgrade, Faculty of Political Sciences, Belgrade, Serbia

draganamitrovic@yahoo.com

SUMMARY: The collapse of the U.S. investment financial market, into whose network are integrated the biggest global financial institutions and, through them, the entire global financial and monetary system, i.e. all political, business and legal entities incorporated in the global economy, resulted in one of the most serious global economic crises that modern economic history has witnessed. This crisis hit the most developed economies as well as the most dynamic ones, but the Third World countries proved to be the most vulnerable, as their development lag behind the OECD economies has increased even more in the era of intensive globalization, during which the gap between the developed and underdeveloped world widened and global poverty grew even more. Although it is still not possible to fully see its depths, analyses of its causes are dominated by sharp criticism of neoliberalism, as a theory and practice that disregard responsibility and the public welfare, while glorifying misuse of resources for the sake of maximizing the benefits of the oligarchy, even at the cost of putting the whole system into jeopardy.

KEY WORDS: crisis, neo-liberalism, greed, poverty, immorality